

HARMADIK SZAKASZ.

ÉJSZAK-NYUGATI EURÓPA.

ELSŐ FEJEZET.

NAGY-BRITANNIA.

A) A brit szigetek. (Anglia-Skótia-Irország.)

Történelmi áttekintés.

A brit szigetek történelmi szereplése azon időben kezdődik, midőn Caesar — galliai legiókkal — azokon kikötött. Hosszu harcok után a nagyobb sziget déli része (Anglia) 50-ben Kr. u. római provinciává lett. 427-ben a római legiók a szigetet elhagyták s már 441-ben a benszülött némileg romanizált lakosság idegen segílyre szorul az éjszokról betörő skótok ellen. Hengist és Horsa szász és angol csapatai mentőkből és védőkből hamar elnyomókká lesznek. Az ős lakosság sikertelen védelem után a sziget nyugati hegyes részére huzódik, egy része pedig a csatornán tuli területekre vándorol s ott letelepedik (Bretagne). A hódítók a sziget déli részét birtokukba veszik s azt 7 részre osztják. A kereszténység nem sokára erős gyökeret ver e területen s 827-ben Egbert, felhasználva a többi részek gyengeségét, állandóan magához ragadja a 7 rész feletti uralmat s az angolok királyának nevezi magát. Alfréd kezdi az országot rendezni s annak egységes szervezetet adni. De a béke munkáját csakhamar új harc váltja fel, midőn a normannok mind nagyobb számmal a szigeten letelepetve, az a feletti uralomra törekednek s azt 1016—1042. tényleg gyakorolják is. III. Eduarddal újból az angol-szász uralkodók kerekednek felül. — A normannok és angolszászok közötti ellentét lassan elenyészik, különösen mióta az előbbiek is a keresztény hitet felveszik. Az ily módon összeforrt két nemzetiség azonban egy harmadiknak lesz áldozata; midőn III. Eduárd Vilmost, Normandia uralkodóját, nevezi ki utódjának. Ez a Hastings mellett vívott véres csatában Haraldot legyőzve a romanizált normann törzset teszi uralkodóvá. Az Anjou-ház trónralépése nem változtat a dolgon. Az új törzs következetes szigorúsággal öröködi fegyverhatalmával

szerzett jogai felett, minden ellentállást lever, sőt 1771 óta Irországra, majd meg — ámbár csak rövid időre — még Skótiára is kiterjeszti hatalmát s a keresztes hadak idejében a normann névnek becsületét szerez még a messze keleten is.

Az uralkodók önkénye ezalatt az eddig ellenségeskedő nemzeti- ségeket összeforrasztotta s egyesülésre kényszerítette. Ez egyesülés s egyetértő törekvés gyümölcse volt a földnélküli Jánostól kicsikart (1215) Magna Charta, mely az országnagyoknak lényeges befolyást biztosít az ország-ügyeinek elintézésében. III. Henrik alatt a városok és mezővárosok behívott képviselői pedig első alapját képezik az ezentul folyton erősödő követek házának.

A Capet-ház egyenes ágának Franciaországban való kihaltával az angol uralkodók jogot formálnak Franciaország birtokához. Ezen céljukat el nem érik, sőt Franciaországból teljesen kiüzetvén, egymásra fordítják fegyvereiket. A vörös és fehér rózsza harcza vérbe borítja a szigetországot. VII. Henrikkel, ki a két rózsza örökösödési igényeit személyében egyesíti, a Tudor-ház foglalja el Anglia trónját, mely azt azután 1603-ig elfoglalva tartja. Utána következik a Skótiában uralkodó Stuart-ház s innen Skótia és Anglia állandó egyesítése. Ezen idő alatt Anglia nagy átalakuláson megy át. A királyi hatalom növekvése s az anglikánus egyház megállapításának ideje az. E kettő karöltve járt s ellentétben a mind mélyebb gyökeret verő republicanismus és puritanizmussal, mely utóbbi teljes diadalra jutott, midőn 1649-ben a király feje a hóhér bárdja alá került. — A keletkezett köztársaság protectora Cromwell Olivér üdvös törvények hozatala és keresztülvitele által Anglia későbbi hatalmának alapjait veti. 1660-ban a kivégzett király fia foglalja el az újból felállított trónt, de mivel elődjei szomorú történeteiből mit sem tanult, ő s családja örökre elvesztik azt. 1688-ban Orániai Vilmos mint III-ik s neje Mária mint II-ik e néven foglalják el a trónt, melyen az akkor hozott törvények értelmében ezentul katolikus fejedelem többé nem ülhet. Az ugyanakkor hozott s a király által szentesített törvény (Declaration of rights) Anglia lakosainak szabadságlevele, a nép hosszú, kitartó küzdelmének dicső végeredménye. — I. Györggyel a még Vilmos életében trónra kijelölt hannoveri ház nyeri el Anglia királyi méltóságát. E házból származott uralkodók alatt fejlődik Anglia — a már Cromwell ideje óta fokozatosan fejlesztett hajózás által — tengeri nagyhatalommá. Igaz, hogy Anglia már Erzsébet uralkodása alatt is mint tengeri hatalom kezdett szerepelni, de csak Cromwell törvényhozása által lett Európa s a 18-dik században a föld első tengeri hatalmává, majd meg a 19-dik század kezdetén azon hatalom, mely óriásilag kifejlődött ipara által világuralomra vergődött.

De azon fénynek, melyet Anglia ipara és kereskedelme áraszt, van árnya is: az ipar- és kereskedelmi érdekek, a magasabb ideális érdekek teljes háttérbe szorításával nem maradhatnak káros utóhatás nélkül. Az óriási tőkék felett rendelkezők s a kezök munkájával a magok és családjuk fentartására szükséges kenyeret alig megszerezni

birók közötti ür napról-napra tágabb lesz. Az ir kérdés mellett, az óriásilag növekvő pauperismus kezdi Anglia alig behegeszthető sebéét képezni s így aligha sokáig fogja kikerülhetni a bomlás processusát, melyet eddig még egy nemzet sem került ki, mely nagysága egyedüli alapjainak kizárólag az ipart és kereskedelmet, más szóval kizárólag az anyagi érdekeket tekintette.

A brit szigetek természeti jellemzése. — Ipar. — Kereskedelem.

A brit királyság 2 nagyobb s számos kisebb szigetekből áll. A két nagyobb szigetet elválasztja egymástól a Sz. Györgyi és Éjszaki-csatorna által a Nyílt Atlanti Óceánnál összekötött Ir tenger. A nagyobb sziget keleti határát az Éjszaki- (Német) tenger képezi. Az éjszaki és nyugati partvidékek a Nyílt Atlanti Óceánra néznek, a déli partot a La Manche csatorna mossa.

A nagyobb sziget Angliát és Skótiát foglalja magában. E sziget nyugati partvidéke igen gazdagon tagozott. E partnak legnagyobb két félszigete: Cornwallis és Wales. A keleti part kevésbé gazdag tagozásu.

A sziget hegységei nem képeznek összefüggő egészet. Az emelkedések következő részekre oszthatók: a dewoni dombvidék, a Walesi hegycsoport, a Cumberlandi és Pennini hegység s a Cheviot, mely már Skótia területére áthuzódik. Skótia hegyei túlnyomólag a nyugati partvidéken huzódnak s itt ágaikkal számos, a tengerbe mélyen nyúló felszigeteket és földnyelveket képeznek — kelet felé pedig tömör hegyláncokban huzódnak. A skótiái hegyek egységes neve: a Skótiái félföld s ez két részre osztható: a déli félföld vagy Grampian s az éjszaki skót félföld, amattól mély horpadás által elválasztva, melyen jelenleg a Caledoniai csatorna van átvezetve. Anglia délkeleti és Skótia déli területe alföld, mely felette termékeny.

A sziget folyói nem hosszúak, de vízbőségük, széles torkolataik s kivált azon körülménynél fogva, hogy a tenger dagálya medrekben mélyen a szárazba hatolhat — a hajózásra felette nagy fontosságúak. Főbb folyóvízei: a Themse, Humber (Ouse és Trent) és a Tweed; nyugat felé a Severn (Anglia leghosszabb folyója) és a Klyde.

Csatornák a területet minden irányban szelik. Ezek a hajózható folyókat s a keleti és nyugati partvidékeket egymással összekötik.

A kisebb sziget Irországot foglalja magában. E sziget éjszaki és nyugati partjai meredeken a tengerbe ereszkedők és sziklásak, a délnyugati partvidéken egyes emelkedések 1300 méterre emelkednek — de a keleti part zátonyos és sekély, a sziget belseje pedig lapályos — helyenként mocsarakkal s szélesen kiterjedő lápokkal borítva.

Legnagyobb folyóvize: a Shannon.

A kisebb parti szigetek, úgy mint szinte a főszigettől éjszakra és éjszaknyugatra fekvő szigetcsoportok, szakadozott sziklatömegekből állanak. (Hebridák, Orkney, Shetland szigetek.)

A brit szigetek éghajlata általában enyhe és mérsékelt. Gyakori hosszas esőzések s enyhe telek az oceáni fekvés s kiválólag a golf-áramlás következményei.

A brit szigetek összes kiterjedése : 314,951 $\square \frac{1}{m}$. Ezen területből 62.5% termő s 37.5% terméketlen.

A termő területből:

Szántóföld és kert	22.7%
Rét-legelő	37.4 „
Erdő	2.4 „
Termő föld	62.5%
Terméketlen	37.5%

Nagy-Britannia termő területéből aránylag nagyon kevés a szántóföld. A mezei ipar tehát az észszerű gazdálkodás daczára — mely itt mély gyökeret vert — nem képes gabnaneműekben annyit előállítani, a mennyi a belsükségletnek megfelelne s így Nagy-Britannia állandó bevitelre szorul. A gabnaneműek termesztése mellett Nagy-Britannia területén nagy szerepet játszik a hüvelyes vetemények, répa, zöldség, kender és len termesztése. Említésre méltó a virágkertészet, melyben Anglia az európai összes államok között az első helyet foglalja el.

Fában a terület szinte állandó bevitelre szorul.

Anglia összes éghajlati és természeti viszonyai alapján a mezei ipar háttérben áll a rét- és legelőművelés mellett; a rét és legelő Britannia területének több mint harmadrészét képezi s alapját a nagyszerűen kifejlett állattenyésztésnek.

Nagy-Britannia állatállománya az utolsó adatok szerint: Ló 2.86 mill., szarvasmarha 10 mill., juh 27.44 mill., sertés 4 mill., házinyúl, baromfi (halászat, vadászat).

A bányászat szinte nagyon kifejlett. A kőszén- és vasbányák termelvényei évről-évre nagyobbodnak.

Só 26.5 millió m.-mázsa; arany-ezüst 9.600 $\frac{kg}{g}$; ólom $\frac{1}{2}$ mill. m.-mázsa; vas 85.85 mill. m.-mázsa; réz 39,000 m.-mázsa; cink 50,000 m.-mázsa; zinn 87,600 m.-mázsa; szén 1,566.51 mill. m.-mázsa. Más ásványok kisebb mennyiségben; sok tőzeg.

A műipar terén Angliát illeti az első hely az európai államok sorában. — Az angol műipar kiválóbb czikkei: rúdvas, aczél, vasúti sínek, pléh, drót, szeg, öntött vas-czikkek; réz-, ólom-, cink- és ónműipar; arany-, ezüst-ékszerek; harangöntés. — Nagy tökélyre emelkedett továbbá: a gépgyártás, hajóépítés, szállító-eszközök, különféle műszerek, agyagczikkek és üveg (kristályüveg) előállítása. Anglia fonatai és gutapercha-czikkei híresek; bőr-, prém- és szőriparra virágzó. De legnagyobb tökélyre emelkedett a szövészet és gépcsipke-készítés.

Selyemszövészet 12,546 szövőszék; gyapjú-szövészet 146,447 szövőszék; gyapot-szövészet 514,911 szövőszék; vászonkészítés 51,810 szövőszék.

Említendő továbbá a kész ruhákra irányzott ipar s itt különösen kiemelendő a cipő- és kész nemezkalap-készítés. Névleg hadd álljanak még itt következő virágzóbb iparágak: fehér és színes papiros,

tapeták és kártyák, könyvkötés, papiros-maché, gőzmalmok, cukorfinomítás, beszózott és füstölt hús (kivitelre), sörfőzés, szeszes italok, szódagyártás, illatszerek stb. stb.

Kereskedelme virágozó s az egész földfelületre kiterjedő. Pénzegység a font sterling à 20 shilling, à 12 pence, à 4 farthings = 10.21½ kr.

Súlymérték a hundreweight à 4 quarters, à 2 stones, à 14 font, à 16 unzen, à 16 dram = 50.802 klgr.

Hosszmérték a yard à 3 láb = 0.914 méter. A mértföld = 1609.315 méter.

Ürmérték a quarters à 8 bushel = 290.586 liter.

Anglia évi bevitele 4256 millió, kivitele 3283 millió forintot képvisel. A kereskedelem és ipar szolgálatában álló eszközök közül említendők: a vasút hossza 29,621 \mathcal{K}_m ; a keresk. hajók száma; 24,706 hajó, közel 7 millió tonna tartalommal. Posta-állomás van: 14,918; egy lakosra jut évenként 39.3 levél. A táviró-vonal hosszúsága 43,592 \mathcal{K}_m , 5747 állomással; egy távirat jut 1.06 lakosra. Két tenger alatti táviró-huzal, hosszúsága 6900 \mathcal{K}_m .

Anglia 445 nagyobb pénzintézete között az első hely illeti az angol nemzeti bankot (1694-ben alapítva). Ez a világ első pénzintézete 150 mill. frt tőkével. — Mellette Angliában még 167 bank gyakorolja a papir-pénz kiadási jogot.

A takarékpénztári betétek összege: 803 mill. forint.

A brit szigetek lakosai.

A brit szigetek lakói — számszerint 35.003.789 — angolok, skótok és irek.

Az *angol nép* a kelták, angol-szászok, dánok és francziásított normannok keveréke. Az egyes vidékek szerint hol annak, hol amannak az elemnek kiváló sajátosságaira bukkanunk. Az angol nép általában véve erős népfaj, nagy hajlammal a kényelmes háziasság iránt. Főjellemvonása az önállóság és szabadság szeretete. De az előbbi gyakran elzárkozottságot szül, az utóbbi — melynek kivívására pedig az angolok oly büszkék — őket más népek megítélésében elbizakodottakká s kíméletlenekké teszi. Mióta azonban Anglia iparállam lett, megszűnt ott is a régi kedélyesség, meg azon benső vallásos érzület, mely a régi angolokat nemcsak külsőleg jellemezte. Most az angol csak az anyagi hasznot nézi, minden magasabb eszményi czél mellözésével, csak meggazdagodásra törekszik; tudomány és művészet legtöbbjénél csak annyiban bír értékkel, a mennyiben anyagi hasznot hajt s a régi intézmények iránti pietas is csak üres forma lett, a belső hiányok és üresség takargatására.

A milyen keverék maga a nép, olyan keverék a nyelve is. Különösen két nyelv — össze nem forrasztott — nyers keveréke az: az angol-szász és francia nyelv. Azonkívül felvett az angol bármi más nyelvből is szavakat egyes fogalmak jelölésére, de azokat azután a maga módja szerint ejtvén, módosítván, átalakítván — szinte felismerhetetlenekké teszi.

A *skótok* eredetileg az ír szigetről átjött kelták s a Skandináviából bevándorolt piktek keveréke. Skótia déli részein az ott letelepe-

dett angol-szászok is az alaplakossággal összeolvadtak. Az Angliával 1603-ban történt egyesülés óta az angol és skót elem közti ellentét nagyon csökkent ugyan, mindazonáltal a nemzetiségi érzület még most is elég éber s tiltakozik az angolokkal való azonosítás ellen. A skót minden szegénysége mellett fenhéjázó s nagy előszeretettel őrzi hazája dicső múltjának emlékeit. Bár szegényebb mint az angol, annál sokkal vendégszeretőbb s a mellett nyiltabb és közlékenyebb. A skót az angol népnél műveltebb is s nagy előszeretettel viseltetik a tudomány és művészet iránt. Skócia északi részein és a skót szigeteken kelták laknak.

Az *irek* a kelta néptörzshöz tartoznak. Az irekben a kíméletlen hódítók iránti ellenszenvet VIII-ik Henrik ideje óta a vallási ellentét még fokozta, úgy hogv idővel az angolok elleni gyűlölet az irek egyik alapsajátságát kezdte képezni. Az irek jelleme sok ellentétesnek látszó sajátságot egyesít magában. Az ir könnyelmű, jószívű, könnyen haragra lobbanó, de engesztelékeny; barátságos, hű, de változókéony; szegény, de adakozó; a nélkülözéshez szokott s a mellett ital- s ételben mértéktelen; kunyhójában — hol állataival együtt tanyázik — vendégszerető s utolsó falatját is a nála segítséget keresővel megosztani kész. Azonkívül tanulékony, tudvágó, leleményes — mindazonáltal tudatlan és babonás, alattomos s a bárgyúságot mesterileg utánzó. Egyes dolgok kivételében bámulatos ügyességet és szorgalmat fejt ki — de alapjában tunya, rest s az állandó folytonos munkálkodást meg nem szokhatja.

Nagy-Britannia lakóinak, a jelzett származási és faji, nem különben a történelmi fejlődésből eredt különféleségek alapján — azoknak szellemi műveltsége is felette különböző. Legműveltebbek a skótok, legelhangyagoltabbak az irek. Az angol aristokratia és vagyonosabb középosztály a műveltség magas fokán áll, de az angol köznép a legsötétebb tudatlanság áldozata.

Nagy-Britannia iskolái: Népiskola 28,784 több mint 4 millió tanulóval.
Középiskola 1450 mintegy 100,000 tanulóval.

Egyetem van 15, de ezeknek itteni hivatása csak általános alapot szolgáltatni a szaktudományokra, melyek külön szakiskolákban taníttatnak.

Teljesen kifejlett műegyetem nincs. Műegyetemi tantárgyak külön szakiskolákban, s egyesek vagy társulatok által fentartott intézetekben taníttatnak. Szakiskolák: theologiai, orvosi, természettudományi, jogi, ipar-kereskedelmi, hajózási, gazdasági, bányászati, erdészeti, tengerészeti, katonai akadémiák stb. stb.

Vallásra nézve az angolok az anglikánus egyház hívei, a skótok túlnyomólag a prot. presbyteri egyházhoz tartoznak, az irek katolikusok. — A nevezett felekezeteken kívül vannak kisebb számmal methodisták, independensek, baptisták, unitáriusok, morva testvérek, quækerek, plymouth testvérek, swedenborgiánusok, irvingiánusok stb. mindmegannyian teljes vallásszabadságot élveznek.

Az anglikánus egyház feje az uralkodó király. Nagy-Britanniában ezen egyház 2 egyházi tartományra van osztva (Canterbury, York). Egyházi ügyek-

ben ezen tartományok mindegyikében időközönként a convocatio hivatik össze, mely az érsek elnöke alatt a tartomány püspökei, archidiaconusai, dekáncjai s a alsó papság képviselőiből áll.

A többi protestáns egyházak között számra nézve legtekintélyesebb Skótia presb. egyháza, mely a skót egyház, a szabad egyház és az egyesült presbyteri egyház nevezete alatt külön-külön egyházi szervezettel bír. Az első helyen említetthez Skótia lakosságának fele tartozik; ezen egyház egyetemes sýnodusa (General Assembly) évenként ül össze s áll 386 egyházi és világi tagból, kik az egyes egyházak s egyetemekből választatnak. Hasonló évi gyűlése van a szabad s egyesült skót egyházaknak is.

A kath. egyház kormányát 6 érsek, 37 püspök s 4 vicarius gyakorolják. A világi papok száma 5578.

Állami szervezet.

Az egyesült Anglia-Skótia és Írország alkotmányos monarchia.

Skótia az 1707-ki unio alapján olvadt össze Angliával; hasonló történet 1801-ben Írországgal is. A nevezett évekig ez országok Angliával csak persónális unióban állottak.

Az állam élén áll az elsőszülöttség rendje szerint — fi- és leányágon — örökösödés útján trónra lépő király (királynő, Viktoria), ki a törvényhozás tisztét a parlamenttel együtt gyakorolja. A király czíme: az egyesült Nagy-Britannia és Írország királya. A trónörökös neve: Walesi herceg.

A parlament két házból áll: felső- (lordok háza) és alsó- (követek háza) házból.

A felső vagy lordok házának tagjai: a királyi ház hercegei, a főnemesi (hercegek, marquisok, grófok, viscountok és bárók) családok fejei (királyi meghívás alapján); hivataluknál fogva: a canterbury-i és yorki anglikánus érsekek; azután 24 anglikánus püspök Angliából és Walesből; élethossziglanra szóló választás által Írországban a pairek által választott 28 írországi pair s végre egy parlamenti időtartamra a skót pairek által választott 16 skót pair.

Az alsó vagy követek háza áll a grófságok, városok, mezővárosok és egyetemek követeiből; összesen 658.

A választási jog gyakorlásához szükséges a betöltött 21-ik életév, fekvőség vagy állandó jövedelem, a polgári jogok birtoka, önállóság s bizonyos meghatározott magasságú egyenes állami adó pontos fizetése.

Man szigetének külön parlamentje van, mely 9 felső s 24 alsóházi tagból áll.

A kormányzást 11 központi hatóság gyakorolja a Lord High Chancellor alatt, ki a Patent Office elnöke.

Közigazgatási tekintetben a királyság 117 grófságra van osztva, melyekben az élethossziglanra kinevezett Lord Lieutenant a legfelsőbb hivatalnok.

A királyi czímer köralakú paizs, szívalakú közép-paizsszal. A nagy paizs öt mezőre van osztva: az első és negyedik vörös mezőben van 3 arany leopárd (Anglia), a második arany mezőben vörös oroszlán (Skótia), a harmadik kék mezőben arany hárfá, ezüst hurokkal (Írország). — A középső szívalakú paizs arany koronával van tetézve s szintén két részre van osztva: a felső rész jobb oldalán van vörös mezőben a braunschweigi ház két arany oroszlána, a bal oldalon arany mezőben a lüneburgi ház vörös oroszlána; az alsó vörös részben látható a régi szász hercegség ugró fehér lova. Az egészet körülveszi,

az aranyal szegélyezett kék térdszalag, melyen Nagy-Britannia királyi koronája fekszik, tetézve egy előre hajló koronázott arany oroszlánal. Ez egyesült királyságok lobogója áll: Anglia vörös Sz. György-keresztjéből, fehér alapon; Skócia fehér Sz. András-keresztjéből, kék alapon, s Írország Sz. Patrik keresztjéből, fehér alapon.

Nagy-Britannia rendjelei: a kék térdszalag rendjele (1 oszt.), a skót Sz. András- és az írországi Sz. Patrik rendjel (egy-egy oszt.); az indiai csillagrendjel (1 oszt.); az indiai korona császári rendjele (1 oszt.); a bath-rend (3 oszt.); Sz. Mihály- és Sz. György-rend (3–3 oszt.); az india birodalmi rendjel; britt indiai benszülöttek számára állapított katonai rendjel; a királyi vörös kereszt rendje (1 oszt.)

Nagy-Britannia fegyveres eroje kizárólag önkéntesekből áll, létszáma 709,724 (2.02%) ember. A hadi tengerészet áll összesen 635 hajóból, 3133 ágyúval s 359 mitrailleur-szel. Az önkéntes életkora nem lehet kevesebb, mint 18 s nem több, mint 25 év. Szolgálati idő 12 év. A nemzetörségben törvény szerint a pairek és papok kivételével minden állampolgárnak kellene a 18–35. életév közti időben szolgálni, tényleg ez azonban nem történik s szolgálatra kényszerítés esetén kiváltásnak van helye.

A hadi tengerészet legénysége szinte önkéntesekből áll, de szükség esetén a kereskedelmi hajók matrózjaiból is kiegészíthető.

Pénzügyi tekintetben az állam bevételei fedezik a kiadásokat.

Az állam bevételei és kiadásai: 890 mill. frt. Adósság (1883) 7563 mill. frt.

Főváros: *London*, földünk legnagyobb városa. A város $300 \square \text{km}$ -nyi területet foglal el, 400,000 házzal, melyekben 4.764,312 ember lakik. London nemcsak Anglia, hanem a világkereskedelem középpontja.

Liverpool* 552,000, Hull* 154,000, Plymouth* 75,000, Southampton* 60,000, Bristol* 206,000, Birmingham 400,000, Manchester 341,000, Sheffield 284,000, Leeds 309,000, New-Castle 145,000, Bradford 183,000, Brighton* 107,000, Nottingham 186,000, Dundee* 142,000, Edinburgh 228,000, Glasgow 511,000, Dublin* 333,000, Belfast* 207,000, Cork* 78,000 stb. stb.

B) Nagy-Britannia egyéb európai birtokai.

Anglia összes érdekeivel a tengerre lévén utalva, azon volt, hogy oly fontos pontok birtokába jusson, melyek tengeri hatalma kifejtésének támpontokul használhatnak. Ilyen európai hajóállomások Helgoland az Elba és Weser torkolataival szemben; Gibraltar, a hasonnevű szoros védelmére s Malta a Földközi tenger közepe táján. A normandiai partokon fekvő szigetek a Franciaországban birt terjedelmes birtokok utolsó maradványai.

a) *Helgoland*. (Nagys.: 0.62 $\square \text{km}$. Lak. 2001.)

Azelőtt a Dánia kiegészítő részét képező Schleswighez tartozott, most az angoloknak — fekvésénél fogva — fontos birtoka, melynek megerősítéséhez is már hozzáfogtak.

b) *A normandiai szigetcsoport*. (Nagys.: 195 $\square \text{km}$. Lak.: 87,731.)

A normandiai szigetcsoport, 1215-ben, midőn János összes francia birtokairól lemondott, Angliánál maradt s III. Henrik idejében Anglia végleges birtokjoga azokra Franciaország részéről is

elismertetett. A szigetek lakói eredetileg normannok, most angoloknak vallják magokat s legnagyobb részök most már az angol nyelvet használja. Adót nem fizetnek és saját alkotmányuk van, külön képviselettel, mely az angol kormányzó elnöklése alatt a helység biráiból, papjaiból s választott képviselőiből áll. Mióta Cherbourg francia hadi kikötővé lett, azóta a szigeteknek Angliára nézve fokozott jelentősége van s azóta az angolok ezeknek megerősítésén is nagyban dolgoznak.

c) *Gibraltar.* (Nagys.: 5 □ $\frac{7}{m}$. Lak.: 23,626)

Ezen valaha a szárazföldtől elválasztott, de most azzal egy kiemelkedett zátony által összekötött óriási granit-sziklatömegben a mórok 1140-ben várat építettek. E vár 1462-ben a mórokra nézve végleg elveszett. Ezen idő óta a spanyolok birtokába került. De Spanyolország ezen oly fontos erősség biztosítására keveset tett, úgy hogy a spanyol örökösödési háború alkalmával az angolok azt könnyű szerrel elfoglalták s azóta állandó birtokukba vették. Az angolok a fontos erősséget nagyszerű erődítményi művekkel ellátták s bevehetetlen sziklafeszékké alakították, mely hajóiknak a Földközi tengerbe való biztos bejuthatását mindenkorra biztosítja.

d) *A Malta csoport.* (Nagys.: 322 □ $\frac{7}{m}$. Lak.: 160,475.)

A Malta-csoport Afrika felé sziklafalaival meredeken ereszkedik a tengerbe, de éjszak felé minden sziget gazdag tagozást mutat s kitünő öblöket rejt. Az első, kik e szigetek nagy jelentőségét felismerték, a phoeniciaiak voltak (Melita). Később a karthagóiak, majd a rómaiak birtokába kerültek, kik azonban e sziklatömegeknek nagy jelentőséget sohasem tulajdonítottak. Később arabok, majd Byzantium, azután a normannok lettek a szigetcsoport birtokosai, míg végre a sicíliai királyság kiegészítő része lett. — 1530-ban V. Károly a szigetcsoportot a Rhodus szigetéről kiszorult Sz. János-vitézeknek adományozta, kik ezen idő óta maltai lovagoknak is neveztetnek. I. Napoleon egyiptusi expedíciója alkalmával a szigetcsoport megerősített főhelyét — kardcsapás nélkül elfoglalta, de 1800-ban a francziák által kellőleg nem védelmezett szigetcsoport az angolok birtokába ment át, kik azt a rend minden tiltakozása daczára az 1814-iki párisi béke alkalmával az európai hatalmak által a maguk részére biztosították. Az angolok e szigetcsoportnak rájuk nézve felette nagy fontosságú fekvését felismervén, azt nagyszerűen megerősítették s La Valette fővárosát bevehetetlen sziklaerősséggé alakították.

A szigetcsoport lakossága tarka népvegyületet képez: olaszok, görögök, francziák, angolok laknak itt az angol törvények s angol őrség védelme alatt. A lakosság szegényebb része földművelő, a nagyobb rész kereskedés és ipar után él. A föld nem termi meg a szükségleteket, a szigetcsoport tehát állandó bevételre szorul. Az évi 15 mill. forintra menő bevételek nem fedezik a 17 millióra rugó

kiadásokat, a hiányt Anglia pótolja s máskülönb en iskolai és egyházi czélokra is tetemes áldozatokat hoz. — A szigetek lakosai kevés kivétellel római katolikusok, egy érsek kormánya alatt.

A kormányzást az angol katonai kormányzó gyakorolja. Mellette működik a hivatalnokokból s a szigetek tekintélyesebb lakosaiból alkotott tanács.

Nagy-Britannia Európán kívüli birtokai és gyarmatai.

I. Ázsiában.

a) *Cyprus.*

Cyprus az ó-korban a keleti hódítókra mindenkoron nagy vonzerőt gyakorolt. Persa és egyiptomi függés, majd meg időközönkénti függetlenség szakai után, végleg a rómaiak birtokába került. A harmadik keresztes hadjárat alkalmával oroszlánszívű Rikárd foglalta el s mint királyságot a Lusignan háznak adományozta, mely azután itt 1480-ig uralkodott. A nevezett évben Velenceze hatalmába került, de már 1571-ben a törökök által meghódítottatott.

A törökök uralmát a legeslegujabb időben Anglia váltotta fel, melyre nézve e sziget — a szuezi csatornával szemközt való fekvése miatt — nagy fontosságú hajóállomás.

A hegyekkel borított sziget (Olympos 2000 *m*) nagysága közel 10,000 \square *k_m*. A legnagyobb részt görögökből álló lakosság a 186,000 lelket meghaladja.

b) *Arábiában.*

Aden 1839 óta az angolok birtoka. Ez a szárazfölddel csak alacsony zátony által összekötött sziklatömeg. Anglia e sziklatömeget nagyszerű erődítmények által bevehetetlen várrá alakította, melyből a szomszéd arábiai partokra határozott befolyást gyakorol.

Adennél még fontosabb hely a Bab-el-Mandeb szorosban fekvő *Perim*. Ez 1857-ben került az angolok hatalmába s azóta nagyszerű erődítményekkel ellátva s a szuezi csatornának déli kulcsát képezi s az angol hajóknak fontos pihenő állomását.

Hasonló czélja van a maszkati szultántól megvett *Kuria-Muriah* szigetcsoportnak, melynek birtokba vétele által az angolok a Persa öböl feletti uralmat tényleg hatalmukba kerítették.

c) *Afganisztánban.*

Itt Anglia 1839 óta kezd határozott befolyást gyakorolni. Az angolok czélja pénzzel és fegyverrel támogatni a benszülött fejedelmeket s lehetőleg egynek hatalma alatt egyesíteni a különféle törzseket, hogy ezek — mint Anglia szövetségesei — mintegy válasz-

falat képezzenek az orosz és angol itt nagyon közelbe jutott birtokai között. — Szorosabb viszonyba Anglia eddig csak a kabuli khandzságot hozta.

d) *Indiában.*

Midőn 1498 május 19-én Vasco de Gama India partjain kiszállott, itt egészen új élet kezdődött. A portugálok — különösen Almeida Ferencz és Albuquerque Alfons szemes és ügyes alkirályok intézkedései folytán — csakhamar nagy hatalomra tettek szert a nyugati partokon, hol Goa a portugál kereskedés és terjeszkedés központja lett.

Midőn 1580-ban Portugalia Spanyolországba kebeleztetett s ennek folytán az indiai birtokok is spanyol uralom alá jutottak — akkor a spanyolokkal harcban álló hollandusok eleinte a portugál Szunda birtokokat foglalták el, majd meg az indiai partokon is mindinkább terjeszkedtek.

Időközben Anglia is megerősödvén, Erzsébet királynő 1601-ben egy kereskedőkből álló társulatnak kizárólagos jogot adott Indiával kereskedni. E társulat 1639-ben Madrast, 1664-ben Bombayt s 1696-ban Bengáliában azt a területet szerezte meg, melyen később Kalkutta keletkezett. A belföldi fejedelmek és törzsek gyakori viszálykodása a társulatnak nem egyszer adott okot, ügyeikbe avatkozni s e viszályokat a maga hasznára kizsákmányolni — úgy, hogy az időközben keletkezett francia befolyás daczára, évről-évre gyarapodott s szélesebb területeket vont hatáskörébe. — Az 1757-ben Plassey melletti ütközet a keletindiai társulat fölényét Indiában mindenkorra biztosította s ezen idő óta a társaság többnyire kitűnően kiválasztott kormányzói nem csak Előindiaiban terjesztették hatalmukat, de azt még Tulsó-India nyugati partvidékeire s a Malaka félszigetre is kiterjesztették.

Időközben Angliában a közvélemény a társaság jogainak korlátozását s az állami hatalom határozottabb érvényesítését kívánta az indiai birtokokra nézve. 1834 óta azután az angol államhatalom határozottabb fellépése kezdődik. 1854-ben e befolyás még közvetlenebb lesz s midőn az 1857-ben kiütött lázadást csak nagy erőmegfeszítéssel s áldozatok árán sikerült leverni — a brit királyság az indiai birtokokat közvetlen koronabirtoknak jelentette ki, melyet 1858 óta egy alkirály kormányoz. 1877-ben Nagy-Britannia királynője felvette az indiai császár címét.

Az indiai birtokok bevételei még ez idő szerint nem fedezik a kiadásokat, a mi az óriási befektetéseknek tulajdonítható.

A közvetlen és közvetett államokra felosztott brit elő- és hátsó-indiai birtokok kiterjedése 3.782,302 \square $\frac{\text{K}}{\text{m}}$ 254.899,516 lakossal. Ehhez számítandó Ceylon szigete 63,975 \square $\frac{\text{K}}{\text{m}}$ -rel s 2.759,738 lakossal, azután pedig a Straït Settlements név alatt összefoglalt malakai birtokok, 3744 \square $\frac{\text{K}}{\text{m}}$ -rel s 423,384 lakossal — úgy, hogy az angol-

indiai egész terület a 4 mill. $\square\%_m$ -t megközelíti több mint 258 mill. lakossal.

A lakosok zömét a hinduk képezik, azután mongolok, afgánok, arabok, malayok, khinaiak és angolok.

Vallásra nézve a legnagyobb rész még Bráhma és Budha vallású, tekintélyes a mohamedánusok száma is (30 mill.), azután róm. katolikusok (15 püspökség) és protestánsok. A protestáns felekezetek között különösen az anglikánus egyház hívei évről-évre szaporodnak.

II. Afrikában.

a) A Foktartomány.

A portugálok, mint a Jóreménység fokának felfedezői, itt nem állapítottak gyarmatot. Később a hollandusok — belátva e hely nagy fontosságát — itt gyarmatot állapítottak s azt már 1652-ben megerősíteni kezdték. — Az angolok 1795-ben ideiglenesen, majd 1806-ban véglegesen foglalták el a hollandusok itteni birtokait s azokat azután a párisi béke értelmében meg is tartották. Ezen idő óta az angolok itteni birtokai gyorsan szaporodtak s Afrika egész déli csücsára kiterjedtek, úgy, hogy ez idő szerint az 1 mill. $\square\%_m$ -t felülhaladják, közel 3 mill. hollandiai származású, angol s benszüllött kaffer és hottentot lakosokkal; az utóbbiak az itt nagy sikerrel terjesztett kereszténység által megszelídítve, mint szorgalmas és munkabíró egyének, mindinkább nagyobb jólétre vergődnek.

b) Egyéb birtokok.

Néhány megerősített hely és tengerparti sziklasziget a keleti parton.

A *Sechelles szigetcsoport* 1814 óta angol birtok.

Az *Admirontokon* a teknősbéka-halászat az angolok kizárólagos privilegiuma.

Mauritius 1814 óta angol birtok, úgy szinte a közelében szét-szórt kisebb szigetek is. Mindezek nagyon alkalmasak különösen cukornád-termesztésre. Folyton szaporodó lakosság, élénkülő kereskedelem.

Dahlek szigetcsoport a Vörös tengerben s a *Musas szigetcsoport*.

Sz. Ilona 1650 óta angol birtok. Fekvésénél fogva felette nagyfontosságú, megerősített állomási hely. (I. Napoleon † 1821 május 5-én.)

Ascension 1816 óta angol birtok. Megerősített kikötő.

Szenegambiában: Bathurst és Georgetown s vidékők.

A Sziera Leona parton: Freetown, megerősített hely.

Az Aranyparton: Cape-Coast-Castle, a dán és hollandiai itteni birtokok megvétele után 43,000 $\square\%_m$, 400,000 lélekkel. Folyton terjeszkedő.

Említendő továbbá az 1861 óta meggyökeresedett befolyás a *Rabszolga-parton* s szinte azon tényleges befolyás, melyet Anglia Egyiptom s Abyssinia belügyében gyakorol.

III. A m é r i k á b a n .

a) Dél-Amerikában.

Itt az angolok birtokait képezik a déli csúcs körül s azon túl fekvő szigetcsoportok — közöttök különösen a *Falkland szigetcsoport* (Dél-Georgia). Ezeknél fontosabb :

Brit-Guayana, a hollandusi birtok és Venezuela köztársaság közötti tengerpart, Brazília felé végleg meg nem határozott határvonallal. E birtok megközelítő nagysága 221,000 □ \mathcal{K}_m , mintegy 252,000 lakossal. — Tényleges birtok csak a tengerpart, hol az európaiak-, khinaiak-, feketék- és kúliból álló lakosság újabb időben leginkább cukornád-termesztéssel foglalkozik. Megerősített kikötők: Georgetown és Berlicze.

b) Közép-Amerikában.

Brit-Hondurasz. 1640-ben telepedtek itt le először gyarmatosok, spanyol fenhatóság alatt, mely még 1786-ban is elismertetett. A nevezett évben kelt szerződés értelmében Anglia jogot kapott e területen fát vágatni és azt értékesíteni, de földműveléssel foglalkozó gyarmatosok letelepítésének kizárásával. Később az angolok a területet kitágították s 1853-ban — spanyol tiltakozás nélkül — mint külön tartományt berendezték. Ezen most 19,585 □ \mathcal{K}_m -re menő tartományban mintegy 27,000 ember lakik (indianusok, négerék, vegyes származásúak). A tartomány legfontosabb kiviteli czikke még most is a fa (mahagoni, campeche); átlagos évi kivitel $\frac{1}{4}$ mill. m. mázsa, de mellette szerepel már most a cochenille (70—80,000 $\frac{kg}{g}$), indigo (30—50,000 $\frac{kg}{g}$) stb.

A nyugat-indiai birtokok között kiváló helyet foglal el:

Jamaica szigete. (Nagys.: 10,859 □ \mathcal{K}_m . Lak.: 580,804.) Ez 1655-ben foglaltatott el Spanyolországtól s most az angol hatalomnak Közép-Amerikában s az ottani tengereken középpontja. Szinte angol fenhatóság alatt állanak a szomszédságában fekvő *Kaiman szigetek* is.

A *Virginia* és *Bahama* szigetek 1666 óta képezik Anglia birtokait.

A Kis-Antillák csoportjaiban : Sz. Kristóf (1713), Nevis (1783), Barbuda (1638), Montszerat (1667), Antigua (1632), Sz. Lucie (1814), Sz. Vincze, Greneda stb. azután, pedig különösen Trinidad (1797) s Tabago (1814).

c) *Éjszak-Amerikában.*

Anglia legrégebb gyarmatai Éjszak-Amerikában elvesztek, azok most az Egyesült-Államok tetemes részét képezik, úgy, hogy Anglia éjszak-amerikai birtokai most csak azon területekből állanak, melyek 1713-ban s 1763-ban Franciaországtól elfoglaltattak s azután a Hudson-öböl melletti területekkel egyesítetttek. Brit-Amerika tehát most e földrész azon területét foglalja magában, mely az Egyesült Éjszak-amerikai államok határain túl éjszak felé fekszik — Aljaska és Grönland kivételével. — Egy 10 mill. $\square \frac{1}{m}$ -t megközelítő roppant terület ez, melyen azonban csak $4\frac{1}{3}$ mill. ember lakik. Ezek közül is legtöbb a terület déli részein telepedett le, míg éjszak felé a lakosság sűrűsége fokozatosan enyészik. A lakosok bevándorolt európaiakból (angolok, irek, skótok, francziák) és benszületött indiánusokból állanak.

A szárazföldi terület a Dominion of Canada szövetséges államból és a hudsonöbli társaság vadászterületéből áll. Ezekhez csatlakozik nyugaton Brit-Columbia-, keleten az Edward-, New-Foundland-, és Bermuda-, éjszakra pedig az arktikus szigetcsoport.

1. *Dominion of Canada.*

Ezen egyesült gyarmattartomány 1865-ben Quebec és Ontario (Felső- és Alsó-Canada), Uj-Braunschweig tartományokból alakult, melyhez később a hudsonöbli terület, Monitoba, Brit-Columbia és az Edward szigetcsoport is csatlakozott.

Ezen egyesült gyarmattartomány élén áll az angol királytól kinevezett főkormányzó, ki az egyes tartományok kormányzóit 5 évre kinevezi. Az egyes tartományoknak külön törvényhozó testülete van; valamennyinek közösen egy központi parlamentjük — egy felső házzal (Upper Chambre) a főkormányzó által élethossziglanra kinevezett tagokkal s egy alsó házzal (Lower House), az egyes államok képviselőiből. Az államnak külön pénz- és hadügye is van, úgy hogy Angolországtól való függése igen csekély. A szövetség fővárosa: *Ottawa*, 39,000 lakossal.

Az államháztartás mérlege az utolsó adatok szerint $62\frac{1}{2}$ millió forint bevétel s ugyanannyi kiadás. Az államadósság 292 millió forint.

2. *A Hudsonöbli társaság vadász-területe.*

E terület bórkereskedésének kizárólagos egyedurasága 1667-ben II. Károly által egy kereskedőkből álló társaságnak örök időkre adott. A társaság privilegiuma s területének határai a legújabb időben lényegesen megcsökkentettek ugyan, de lényegében még ma is fennáll s csere által szerzett bőrei még ma is a prémkereskedésben fontos tényezőt képeznek.

3. Nyugati szigetcsoport. (Vancouver sziget.)

E sziget Brit-Columbiának — a tenger által elszakított — hatalmas része. A sziget tengerparti részei termékenyek, erdei szép fát szolgáltatnak, belsejében kőszénrétegek fedeztettek fel. 1864 óta aranyat is mosnak s azóta a lakosság gyors növekvőben van. A nevezett szigettől délre fekvő kisebb szigetek 1872 óta az Egyesült-Államok kiegészítő részét képezik.

4. Keleti szigetcsoport.

Az 1763-ban Anglia birtokába került Edward sziget most az Union of Canada szövetséges államhoz tartozik.

New-Foundland 1713 óta angol birtok. Éghajlata annyira zord, hogy a zab is ritkán érik meg rajta. Egyedüli terméke a burgonya és káposzta. Gazdagsága s fontossága kőszénrétegeiben s partjainak halakban való bőségében rejlik. (Halászat, fókavadászat.)

A Bermuda szigetcsoport. Ennek az amerikai partokkal szemközt Angliára nézve körülbelül az a jelentősége van, a mi Maltának a Földközi tengerben. E szigetcsoport ugyan is az angol éjszak- és közép-amerikai birtokok között fekvő fontos állomást képez s az Egyesült-Államokkal szemközt való fekvésénél, fogva megfigyelési állomást, esetleg fontos támpontot az Egyesült-Államok elleni háborúban.

5. Az arktikus szigetcsoport.

E szigetek az év 9 hónapján át jéggel és hóval vannak borítva. A 3 hónapig tartó nyáron át a nap sugarai nem képesek a jégbilincseket feloldani, s csak helyenkint mutatkozik csekély gyepteremés, törpe bokrok és mohfélék. De annál gazdagabb a szigeteket környező tenger mindenféle tengeri állatokban, a szigetek partjai pedig a vízi madarak beláthatatlan seregeivel vannak borítva. A szigetek csekély számú eszkimó lakossága vadászatból s halászatból él; télen át hókunyhókban, nyáron át bőrökből készített sátorok alatt tanyázik.

IV. Ausztráliában.

Anglia ausztráliai birtokainak kiterjedése megközelíti a 9 mill. $\square \mathcal{K}_m$ -t; lakosai $3\frac{1}{2}$ millió lélekre becsültetnek. A birtok részint Ausztrália száraz földje, részint Polynesia egyes részei, mint: Tasmania, Uj-Zeeland és a Fidsi szigetcsoport.

A szárazföld 1787 óta deportatióra használtatott. A deportáltak utódjai s a későbbben önként bevándoroltak mind szélesebb körökben terjeszkedtek s csakhamar — különösen aranyat tartalmazó területek felfedezése után — Ausztrália s annak különösen délkeleti része

élénk kereskedelmi életnek lett színhelye. A lakosság sűrűsödésével s a deportáltak ide való küldésének megszüntetése után, beállott a kívánság alkotmány után, mely azután fokozatosan életbe is léptetett.

Minden gyarmatnak, nevezetesen: Új-Dél-Wales (1788) Queensland (1859) Viktoria (1836), Dél-Ausztrália (1836) Éjszak-Ausztrália (1824), külön-külön kormányzója van. Ezek között az első az új-dél-walesi. A kormányzó mellett két tanácsadó testület működik.

Az egyik, mely a tisztviselők és előkelőbb lakosokból van alakítva, a kormányzót végrehajtó hatalmának gyakorlásában támogatja, a másik a törvényhozó tanács (parlament), mely harmadrészen a kormányzótól kinevezett s két harmadban választott tagokból áll, törvényhozó tiszttel gyakorol s a jövedelmek (a mennyiben nem koronajövedelmek) felett határoz. A törvényhozó testület törvényjavaslatai ellenében a kormányzó s azon felül még az anyaország kormánya is veto-jogot gyakorolnak. A számba vett lakosság legnagyobb része angolokból áll, egyházi tekintetben 5 püspök kormányzása alatt. A róm. katolikus egyház kormányzását 1 érsek s 6 püspök viszi.

A lakosság főfoglalkozása a mezői ipar és állattenyésztés, a városokban ipar és kereskedés. Az egész terület gyors felvirágzásnak indul; vasutak, távvidék s más az ipart és kereskedelmet előmozdító eszközök rohamos gyorsasággal növekednek. Deportatióra most már csak Nyugat-Ausztrália használtatik. A szigetek közül Tasmania és Új-Zeeland külön-külön kormányzóságot képeznek, a szárazföldi kormányzóságokhoz hasonló jogokkal. Anglia azonkívül Polynesia számos más szigetsorozatjait is névleges birtokai közé számítja.

1883-ban Queensland kormányzója Új-Guineát is (nagys. 800,168 \square $\frac{1}{m}$. Lak.: $\frac{1}{2}$ mill.) Nagy-Britannia nevében ünnepélyesen s forma szerint birtokba fogadta. A német birodalomnak új gyarmat-politikája azonban ezen birtokjogot újabb időben nagyon kérdésessé tette.

MÁSODIK FEJEZET.

D Á N I A.

A) A szoros értelemben vett Dánország.

Történelmi áttekintés.

A Jüti félsziget s a mellette fekvő szigetek első lakói kelták voltak. A szigetekre az 5-ik században Kr. u. a góth törzshöz tartozó dánok vándoroltak be, a Jüti félszigetet pedig a szász törzshöz tartozó angolok és jütek foglalták el, de később a dánok terjeszkedése folytán innen vagy kiszorítottak, vagy amazokba olvadtak. Eleinte a terület több fejedelemségre oszlott s csak a 9-ik században tömörült királysággá. A királyság hatalma és területi gyarapodása azután